

СЕМОТЮК С. Д.,слідчий слідчого відділу відділу
поліції № 2*(Чернівецьке районне управління поліції
Головного управління Національної
поліції в Чернівецькій області)*

УДК 17.022.2:159.923.32:340.61:343.14:343.121.5:343.122:343.137.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.35>**РОЗВИТОК МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ
В ЧАСТИНІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ У СПРАВАХ ДІТЕЙ**

У статті проаналізовано положення, що сприяють розумінню сутності та значення моральних засад в діяльності суб'єктів доказування у кримінальному провадженні. Доводиться, що сьогодні відбувається зміна поглядів з урахуванням воєнного стану. Акцентується увага на людиноцентрованому підході, оскільки останнім часом виникла необхідність у захисті прав потерпілих осіб. Особливе місце серед них належить дітям. Наведено неутішні статистичні дані щодо кримінальних правопорушень щодо дітей за період 2023 року. Наводяться сильні та слабкі місця запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. Кульмінацією кримінального провадження є діяльність суду як єдиного органу правосуддя, тому важливо розпочинати змінювати напрям державної політики саме з правосуддя. Тим більше, що саме у суді завершується сфера застосування/дотримання прав потерпілої дитини. Почуття, що переживає дитина під час судових засідань може мати різні наслідки, тому правосуддя повинно бути зорієнтоване на потреби та дружнє ставлення до дітей, тим більше, що Україна взяла на себе зобов'язання впровадити кращі практики щодо захисту та дотримання прав дітей. Одним з векторів реалізації такої політики є ідея, що була використана під час створення концепції Стратегії Ради Європи, під час роботи над якою було опитано багато дітей, що сприяло налагодженню контактів з дітьми й давало профільним консультантам змогу супроводжувати весь процес до моменту затвердження Стратегії, а їх доробки включені в категорію «Актуально: що пропонують діти». Разом з тим, висловлено точку зору, що під час суддівської реформи судді самі по собі повинні представляти кращих серед кращих в суспільстві, повинні бути взірцем високоморальності. Тоді спеціалізація суддів дозволить покласти початок спеціалізації інших суб'єктів, які є дотичними до сфери кримінального провадження щодо дітей. Почнетися ланцюжок неодмінних змін. В статті наводиться один з прикладів опосередкованої агресії зі сторони представників правоохоронних органів під час спілкування з дітьми. Робиться акцент на проявах девіантної поведінки, що є неприпустимими не лише до дітей, а й до людей взагалі. Обґрунтовується висновок про запровадження спеціалізації суддів по справах неповнолітніх.

Ключові слова: моральні засади, неповнолітній, потерпілий, спеціалізація суддів, дружній до дитини.

Semotiuk S. D. Development of the moral principles of evidence in criminal proceedings involving minor victims in terms of introducing the specialization of judges in children's cases

The article analyzes the provisions contributing to the understanding of the essence and meaning of moral principles in the activities of the subjects of evidence in criminal proceedings. It is proven that today there is a change of views taking into account the state of war. Emphasis is placed on the human-centered approach, since recently there has been a need to protect the rights of victims. Children have a special place among them. Disappointing statistics on criminal offenses against children for the period of 2023 are presented. The strengths and weaknesses of the implementation of the specialization of judges in children's cases are indicated. The culmination of criminal proceedings is the activity of the court as a single body of justice, therefore it is important to start changing the direction of state policy precisely from justice. Moreover, the scope of application/observance of the rights of the victimized child is finalized in the court. The feeling that a child will experience during court hearings can have different consequences, therefore, justice should be oriented towards the needs and a friendly attitude towards children, especially since Ukraine has undertaken to implement best practices regarding the protection and observance of children's rights. One of the vectors for the implementation of such a policy is the idea that was used when creating the concept of the Strategy of the Council of Europe, during the work on which many children were interviewed, which contributed to the establishment of contacts with children and enabled specialized consultants to accompany the entire process until the Strategy was approved, and their works are included in the category "Topical: what children offer". At the same time, the point of view was expressed that during the judicial reform, judges themselves should represent the best among the best in society, should be a model of high morality. Then the specialization of judges will allow us to begin the specialization of other subjects that are tangential to the field of criminal proceedings against children. A chain of inevitable changes will begin. The article gives one of the examples of indirect aggression on the part of representatives of law enforcement agencies during communication with children. Emphasis is placed on manifestations of deviant behavior that are unacceptable not only to children, but also to people in general. The conclusion on the introduction of specialization of judges in juvenile cases is substantiated.

Key words: moral principles, minor, victim, specialization of judges, child-friendly.

Вступ. Як відомо ще за часів давньогрецького вченого Плутарха, автора «Моралії» [1] – відомої збірки рукописів X-XIII сторіччя етичного спрямування, – *piscis primuin a capite foetat*. Протягом всієї своєї історії людство вирішувало неодмінне питання, результат якого зводився до висновків на кшталт «сходи прибирають зверху, а не знизу» та, врешті-решт, «де немає голови, там нічого не значущими є й інші члени». Така філософія моралі притаманна всім сферам людської діяльності. Кримінальна процесуальна також не є виключенням, оскільки зачіпає найуразливішу для етики правову сферу. Очевидним є факт, що у випадку нечіткого врегулювання правових відносин, ситуації реалізуються шляхом застосування так званих «оціночних понять», якими є категорії етики, науки про мораль.

Так, наші міркування з приводу змін стосуватимуться реформування в сфері правосуддя, оскільки саме ця сфера є кульмінацією всього кримінального процесу, так би мовити, його «головою». Вона може виступати яскравим проявом або демократичності суспільства в цілому, або його правового свавілля.

Без перебільшення можна констатувати, що саме сьогодні відбувається еволюція – еволюція поглядів, теорій та практик самої культури. У зв'язку з цим проблема застосування моральних засад за участю неповнолітнього потерпілого є надзвичайно актуальною та потребує детального розгляду, розпочинаючи з реалізації засад в судах.

Постановка завдання. Україна в Основному законі держави проголосила, що «людина, її життя... визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність... забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України) [2].

Водночас якщо цією людиною є дитина, то пріоритет реагування державою звужується до реалізації прав, в першу чергу, дитини. Про це неодноразово зазначали в своїх доробках О. Мельник та М. Попович, акцентуючи увагу на створенні дієвого механізму захисту прав дітей в кримінальному провадженні та запровадженні нової засади кримінального процесу – дитиноцентризму [3, с. 174].

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна вперше за 10 років, у серпні 2022 року, подала звіт про виконання положень Конвенції про права дитини [4], до якого включено статистичні дані та приклади конкретних видів злочинів, що були скоєні щодо дітей за період з 24 лютого 2022 року по 15 серпня 2022 року.

Метою статті є науковий пошук шляхів подолання формального підходу з акцентуалізацією на необхідності впровадження спеціалізованих судів для розгляду справ за участю дітей, тобто створенню правосуддя, що буде дружнім для дітей, так би мовити, не травмуючим.

Результати дослідження. За даними, що опубліковані Директоратом стратегічного планування та європейської інтеграції щодо стану безпекового середовища в Україні «у 2023 році порівняно з попереднім роком відбулося збільшення на 59% (з 2957 до 4691) вчинених кримінальних правопорушень стосовно неповнолітніх», крім того «впродовж січня-вересня – кримінальні правопорушення стосовно неповнолітніх – у звичайному рівні, надалі – у складному» [5].

Для реалізації масштабних змін, що притаманні нашому суспільству в умовах надвисокої турбулентності, стає очевидним, що вкрай необхідне об'єднання зусиль всіх служб та органів на місцях для якісного захисту прав потерпілих. Сьогодні серед таких – велика кількість дітей, в тому числі, малолітніх-інвалідів.

Як зазначав раніше в своїх роботах М. Попович, важливе впровадження нових проєктів щодо захисту прав дітей [6, с. 259] в умовах підвищення кваліфікації (в межах дитячої вікової психології тощо) всіх дотичних категорій до розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень стосовно дітей.

Комітет міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини у своїх керівних принципах зазначив, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також процедур, що адаптовані до них [7].

В своїй дисертації в 2006 році О. Мельник, посилаючись на Національну доктрину розвитку освіти, зазначала, що першими серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є особиста орієнтація освіти та формування загальнолюдських цінностей [8, с. 35].

На нашу думку, такими змінами в системі, від якої очікують дружнє ставлення до дитини, може бути поступове перевтілення судів з урахуванням судової спеціалізації, що на меті мала б розгляд справ за участю дітей. Впевнені, що суд як єдиний орган правосуддя, являє собою кульмінацію всього кримінального процесу, тому важливо розпочинати змінювати напрям державної політики саме з правосуддя. Між іншим, саме у суді завершується сфера застосування/дотримання прав потерпілої дитини. І дуже хотілося б, щоб дитина не лишилася під негативним, тривожним впливом від суду, оскільки цей «відбиток» вона може потім пронести через все життя.

Розглядаючи правосуддя, що є дружнім до дитини, проаналізуємо основну категорію, що є домінантою. У тлумачному словнику слово «дружній» означає: «заснований на дружбі, взаємній прихильності, довір'ї, доброзичливості», а слово «друг» означає: «особу, зв'язану з кимось дружною, довір'ям, відданістю; прихильник, захисник кого, чого-небудь» [9, с. 329].

Отже, метою риторики є спроба розібратися зі змінами, що необхідні під час розвитку моральних та правових засад доказування у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього потерпілого, зокрема, під час запровадження спеціалізації суддів, що безпосередньо впливатиме на реалізацію якнайкращих інтересів дитини. В іншому випадку, якщо все лишити без змін – це зумовить комплот проти дітей.

Цікавою ідеєю під час консолідації зусиль є те, що під час створення концепції Стратегії Ради Європи «було опитано 220 дітей, що сприяло налагодженню контактів з дітьми й давало профільним консультантам змогу супроводжувати весь процес до моменту затвердження Стратегії. Їхні внески та пропозиції було включено до кожного стратегічного завдання в категорії «Актуально: що пропонують діти» [10]. Водночас у п. 40 Стратегії [10] зауважено, що діти повинні розуміти систему правосуддя і довіряти їй, а також впевнено нею користуватися, хоча вона і є недостатньо досконалою і не завжди є адаптованою до їх потреб.

Відповідно до Висновку Консультативної ради Європейських суддів щодо впровадження спеціалізації судів «спеціалізація може допомогти суддям шляхом неодноразового розгляду схожих справ підійти до кращого розуміння реалій, що пов'язані із виникненням справ, на технічному, соціальному або економічному рівнях, і як результат, визначити найбільш сприятливе рішення, що підходить саме до цих реалій...». Разом з тим, одним з недоліків спеціалізації суддів зазначено, що «в деяких випадках спеціалізація суддів може шкодити єдності суддівського корпусу. Судді можуть отримати враження, що їхня компетентність з певних питань відноситься їх до елітної групи суддів, які відрізняються від інших. Також у спільноті може утворитися враження, що деякі судді є «супер-суддею», або, навпаки, що суд – це виключно технічний орган, відокремлений від дійсної судової системи. Це може вилитись в брак суспільної довіри судам, які вважаються недостатньо компетентними» [11].

Звісно, ми не претендуємо на високу оцінку нашого бачення ситуації, але ми впевнені, що на сьогодні гостро стоїть питання відбору кадрів для суддівського корпусу з метою уникнення спокуси розмірковувати над їх компетенцією. Судді самі по собі повинні представляти кращих серед кращих в суспільстві, але, звісно, це стосується не лише здатності приймати законні рішення, а й високої репутації в своєму оточенні, високоморальності.

На нашу думку, спеціалізація суддів дозволить покласти початок спеціалізації інших суб'єктів, які є дотичними до сфери кримінального провадження щодо дітей. Почнеться ланцюжок неодмінних змін.

Так, слідчі, дізнавачі та інші представники правоохоронних органів зможуть виявляти в своїх діях різні елементи морально протиправних дій щодо дітей, до прикладу, таких, що виявляють опосередковану агресію. На практиці такі випадки лишаються непоодинокими. Загалом вони можуть розглядатися як нездатність розуміти не лише права людини, а й є показником низької культури та занепаду душі. І знову ж такі, постає питання чи то професійна деформація, чи то неякісний відбір кадрів? І ці явища необхідно розмежовувати, щоб мати вплив на такі тенденції реалізації прав дітей на місцях.

«Опосередкована агресія – дії, спрямовані проти іншої людини (злісні жарти тощо), агресія, ні на кого не спрямована (вибухи люті, що виявляються в криках, тупанні ногами, грюканні кулаками по столу тощо), або спрямована на предмети, які належать іншій людині» [12, с. 145].

Пов'язуючи негативні прояви представників правоохоронних органів з девіантною поведінкою, М. Тофтун зазначає, що девіантна поведінка – (лат. deviation – відхилення, від de – від і via – дорога) – поведінка з відхиленням, тобто поведінка індивіда, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, наслідком чого є порушення цих норм... Масові прояви такої поведінки особливо часто виявляються в переломні епохи, коли від старих ідеалів відмовляються, а нові не сформульовані або сформульовані нечітко і поки що «не оволоділи масами» [13, с. 132].

З урахуванням тих умов, в яких сьогодні перебуває Україна, іде стрімка зміна ідеалів, підходи стають людиноцетрованими через велику кількість постраждалих осіб, особливо – дітей.

Посилаючись на Стратегію Європейського Союзу щодо прав дитини, в своєму дослідженні П. Пархоменко та Л. Гретченко акцентують увагу на положеннях, що у всіх судових справах діти повинні почуватися комфортно та безпечно, щоб ефективно брати участь та бути почутими. Судочинство має бути адаптоване до їхнього віку та потреб, має поважати всі їхні права та приділяти першочергову увагу найкращим інтересам дитини... Фахівцям іноді бракує готовності взаємодіяти з дітьми відповідного віку, зокрема, під час інформування про результати провадження, і поважати найкращі інтереси дитини. Право дитини бути почутою не завжди дотримується, і не завжди існують механізми, щоб уникнути багаторазових слухань дитини... Уразливі діти часто піддаються численним і пересічним формам дискримінації. Діти з обмеженими можливостями відчувають труднощі через обмежену доступність систем правосуддя...» [14].

Серед представлених для вивчення різних країн світу, що запровадили спеціалізацію судів у справах дітей (Польща, Франція, Казахстан, Грузія, Англія тощо) нас зацікавив досвід Польщі. В цій державі в судах створюються відділи у справах сім'ї та неповнолітніх для розгляду справ, зокрема, з питань деморалізації та злочинних діянь неповнолітніх. Зокрема, йдеться посиленна увага підвищенню кваліфікації суддів кожні чотири роки.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що під час історії розвитку моральних засад кримінального провадження в частині правосуддя, що є дружнім до дитини, виправданим є запровадження спеціалізації суддів у справах дітей. Враховуючи, що представники суддівського корпусу приймають рішення від імені держави, внутрішня мораль права покладає обов'язок в провадженнях за участю дітей орієнтуватися в питаннях вікової дитячої психології, опитуванні, допиту неповнолітніх та можливих помилок під час спілкування. Водночас від держави вимагається: забезпечення захисту та дотримання прав неповнолітніх в умовах збройного конфлікту, запровадження ефективної взаємодії щодо запобігання та протидії насильству щодо дітей, підтриманню найкращих інтересів потерпілих дітей з подальшою дієвою можливістю відшкодувати/компенсувати заподіяну їм шкоду та інші завдання. В цілому, на нашу думку, спеціалізація суддів – є одним з-поміж принципів правосуддя дружнього до дитини.

Список використаних джерел:

1. Моралія (Плутарх). *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*: [сайт]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F_\(%D0%9F%D0%BB%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%85\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F_(%D0%9F%D0%BB%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%85)).
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого: монографія / Попович М.В. Мельник О.В. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – 207 с.
4. Конвенція ООН про права дитини: прийнята 20 листоп. 1989 р.; ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-ХІІ. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану безпекового середовища в Україні у 2023 році / Ситуаційний центр МВС України; Директорат стратегічного планування та євроатлантичної інтеграції. Київ, 2023. 22с.
6. Попович М.В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263.
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010р і пояснювальна записка. Рада Європи, жовтень, 2013. 51с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
8. Мельник О. В. Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 222 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736с.
10. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 роки: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»: URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>.
11. Висновок Консультативної ради Європейських суддів (КРЕС) № 15 (2012) «Про спеціалізацію суддів» URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2>
12. Гришук А.В. Словник українського педагога. – К.: КВІЦ, 2015. – 236с.
13. Тофтул М.Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі: словник. Житомир: Вид. Євенок О.О., 2015. – 656с.
14. Пархоменко П., Грегченко Л. Дослідження досвіду запровадження спеціалізації суддів у справах сім'ї та дітей / Міжвід. Координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх; ЮНІСЕФ; Всеукр. Громадський центр «Волонтер». Київ, 2023. 20с.

